

Vård- och underhållsplan för Gällstads kyrkogård

Med kulturhistorisk inventering av gravvårdarna
Ulricehamns kyrkliga samfällighet, Ulricehamns kommun

Karin Lundberg och Hampus Winroth
Västarvet kulturmiljö 2018

VÄSTRA
GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTARVET

Vård- och underhållsplan för Gällstads kyrkogård

Med kulturhistorisk inventering av gravvårdarna
Ulricehamns kyrkliga samfällighet, Ulricehamns kommun

Karin Lundberg och Hampus Winroth
Västarvet kulturmiljö 2018

Författare Karin Lundberg och Hampus Winroth
Grafisk form, layout och teknisk redigering Gabriella Kalmar
Omslagsbild Foto taget av Karin Lundberg. Fotot visar Gällstads kyrka
Tryck Bording AB, Borås 2019

Västarvet
Vänerparken 13
462 35 Vänersborg
tel. 0521-26 41 50, fax 0521-27 50 19
www.vastarvet.se

Förord

Denna vård- och underhållsplan med kulturhistorisk inventering av gravvårdarna på Gällstadss kyrkogård har utförts av Västarvet under år 2017 och 2018 på uppdrag av Ulricehamns kyrkliga samfällighet.

Rapporten innehåller rekommendationer för de kulturhistoriskt intressanta gravvårdarnas bevarande, vård och utveckling. Den är tänkt att användas av församlingen som ett underlag inför underhålls- och förändringsarbeten, och av länsstyrelsen och Västarvet vid handläggning av tillståndsärenden och remisser.

Vi vill tacka för ett trevligt samarbete och önska lycka till i det långsiktiga förvaltningsuppdraget.

Gällstads kyrkogård är ett värdefullt arv. Genom att underhålla den väl kan den bli en välvårdad gåva att överlämna till kommande släkten.

Vänersborg den 31 maj 2018

Karin Lundberg och Hampus Winroth

Innehåll

Inledning	7
Innehåll	7
Metod och bedömning	7
Kyrkogården – ett levande kulturarv	8
Kyrkogårdarnas utveckling under tusen år	8
Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet	8
1700- och 1800-talen	8
1900- och 2000-talets kyrkogårdar	10
Lagstiftning	12
Generella krav	12
Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats	12
Riksantikvarieämbetets rekommendationer	12
Gravrätt och ändringar av gravvårdar och gravanordningar	13
Kyrkogårdens naturmiljö	13
Skötselråd	14
Bergarter	14
Allmänna åtgärder	14
Mekaniska skador	14
Rengöring	14
Biologisk påväxt	15
Alger	15
Mossor och gräs	15
Lavar	15
Kemiska skador	15
Stearin och sot	16
Järn- och kopparmissfärgning på sten	16
Förebyggande åtgärder	16
Rengöring	16
Graffiti och klotter	16
Förebyggande åtgärder	16
Symboler – ikonografi	17
Gravvårdarnas symboliska utformning	17
Djursymboler	17
Symboler från växtriket	18
Ljuset och elden som symboler	18
Föremål som symboler	18
Himlakroppar	18
Kristna symboler	18

Gällstads kyrkogård ur ett historiskt perspektiv	20
Gällstads socken	20
Översiktlig historik över kyrkan.....	20
Kyrkogårdens historia	20
Gällstads kyrkogård idag	22
Allmänt.....	22
Kyrkogårdens avgränsning och disposition.....	22
Gravvårdarna	22
Vad gravvårdarna berättar om bygden.....	23
Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning	24
Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling	26
Allmänt om urvalet.....	26
1. Gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden.....	26
2. Gravvårdar med höga kulturhistoriska värden	26
3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt intresse som är lämpliga att återanvända	26
Kriterier för återanvändning	26
Riktlinjer för vård av murar och grindar	26
Generella vårdåtgärder för murar, grindar, staket med mera	26
Checklista för återkommande vårdåtgärder	26
Vid underhållsåtgärder och reparationer skall följande iakttas.....	27
Kulturhistoriskt värdefulla objekt samt skadeinventering	28
Gravkarta.....	28
Förteckning över gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden	30
Förteckning över gravvårdar med höga kulturhistoriska värden	38
Förteckning över murar, grindar, gångar, armaturer med mera	44
Relevanta lagtexter	58
Utdrag ur Lag (1988:950) om kulturminnen med mera	58
1 kap. Inledande bestämmelser.....	58
4 kap. Kyrkliga kulturminnen.....	58
Kyrkobyggnader och kyrkotomter	58
Kyrkliga inventarier	58
Begravningsplatser	58
Beredskapsförberedelser	59
Ersättning till Svenska kyrkan.....	59
Ingripande för att åstadkomma rättelse	59
Utdrag ur Förordning (1988:1 188) om kulturminnen med mera	59
Kyrkliga kulturminnen	59
Utdrag ur Begravningslag (1990:1 144)	59
1 kap. Definitioner	59
2 kap. Begravningsplatser	60

Gravkarta, gravbok, gravregister	60
7 kap. Gravrätt.....	60
Utövande av gravrätt med mera.....	60
Gravrättsinnehavarens ansvar för gravplatsen.....	60
Upplåtelse av gravrätt.....	60
Förnyelse av upplåtelse.....	60
Gravanordningar m.m.....	60
Ändringar på gravplatsen.....	61
Gravrättens upphörande.....	61
Utdrag ur Begravningsförordning (1990:1147)	61
Gravkarta.....	61
Utdrag ur Miljöbalk (1998:808)	61
1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde.....	61
7 kap. Skydd av områden	62
Biotopskyddsområde.....	62
Förordning (1998:1 252) om områdesskydd enligt miljöbalken med mera	62
Allmänna bestämmelser.....	62
Biotopskyddsområde.....	62
Bilaga 1.....	62
Biotopskyddsområden som avses i 5 §.....	62
Utdrag ur Plan- och bygglag (1987:10).....	62
8 kap. Bygglov, rivningslov och marklov.....	62
Käll- och litteraturförteckning.....	63
Tryckta källor.....	63
Otryckta källor	63
Arkiv.....	63
Källor från Internet.....	63
Muntliga.....	63

Inledning

Västarvet rekommenderar att denna inventering antas av kyrkonämnden i Ulricehamns pastorat, då det är av största vikt att riktlinjerna efterlevs och följs upp. Kulturhistoriskt mycket värdefulla gravanordningar, (grad 1) där gravrätten återgått till församlingen och gravanordningen tillfallit upplåtaren, kan beviljas kyrkoantikvarisk ersättning, eller motsvarande, för till exempel konservatorsåtgärder. Kravet är att gravvårdarna finns listade på en särskild förteckning eller finns med i en kyrkogårdsinventering. Kyrkoantikvarisk ersättning kan också komma ifråga för fasta anordningar (exempelvis gravvårdar som inte är återlämnade) men som har mycket höga kulturhistoriska värden.

Inventering och rapportskrivning har utförts av Karin Lundberg och Hampus Winroth. Kapitlet om kyrkogårdens historia har författats av Carina Carlsson. Lisa Molander har skrivit om lagstiftning, skötselråd för gravvårdar och symboler.

Innehåll

Rapportens första del består av en historisk tillbakablick, därpå följer lagstiftning och skötselråd för gravvårdarna. Sedan kommer ett kort kapitel om Gällstads socken och en beskrivning av kyrkogården så som den ser ut idag och dess historia. Gravvårdarnas karaktärer beskrivs, därpå följer riktlinjer för gravvårdarnas skötsel samt en förteckning över samtliga utvalda gravvårdar.

Metod och bedömning

Arbetet har omfattat inventering i fält med genomgång av alla gravvårdar, sökning i arkiv och litteratur, samtal med kyrkogårdspersonal samt rapportskrivning. Viss personhistorisk inventering av gravvårdarna har gjorts med hjälp av Yvonne Henriksson och Maj Johansson från Gällstads hembygdsförening som har tillfört värdefulla kunskaper om de människorna som ligger begravda.

Inventeringen av gravvårdarna har varit selektiv, vilket innebär att endast de gravvårdar som bedöms ha kulturhistoriska värden har dokumenterats och beskrivits. Med dokumentation åsyftas fotografering samt beskrivning av utseende och inskription, där texter varit läsbara. Samtliga fotografier är tagna av Karin Lundberg och Hampus Winroth, där ingen annan anges.

Kyrkogården – ett levande kulturarv

Kyrkogårdarna utgör levande kulturmiljöer som ständigt förändras. Gravar byts ut under tidens gång och nya gravskick införs, växtligheten förnyas och nya gravkvarter tillkommer. Det är av stor vikt att de förändringarna som företas går varsamt till så att kyrkogårdens och församlingens historia sparas åt eftervärlden. Kyrkogårdarna anses utgöra en helt omistlig del i det svenska kulturarvet. De ingår i det stora kyrkliga kulturarv som Svenska kyrkan ansvarar för.

Alla begravningsplatser som tillkommit före år 1940 skyddas liksom kyrkorna av kulturminneslagens fjärde kapitel. De får inte ändras utan tillstånd av Länsstyrelsen. Mer om de lagar som gäller på begravningsplatsen finner du på sidan 16.

Kyrkogårdarnas utveckling under tusen år

Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet

Under brons- och järnåldern förekom såväl jordbegravningar som brandgravar. I samband med Sveriges kristnande avskaffades kremering som begravningsmetod, och det var sedan inte tillåtet förrän en bit in på 1900-talet. Enligt de romerskkatolska föreskrifterna skulle alla begravas i vigd jord på en för ändamålet avsedd yta, kyrkogården.

Man vet inte särskilt mycket om hur kyrkogårdarna såg ut i äldre tider. Förmodligen var de från kristnandet och under flera århundraden framåt oansenliga och mest liknande ängar med enstaka uppstickande gravmonument. För att skydda platsen hade man en mur runt om, till en början timrad i trä med tak av träspån och i senare tid kallmurad i sten. Att gravar kunde överbryggas med små hus av trä så kallade stupor är känt från avbildningar från 1600-talet.

Under tidig medeltid begravdes alla på kyrkogårdarna oavsett social tillhörighet. Med tiden uppstod bruket att gravlägga personer med hög rang inne i kyrkobyggnaderna och i slutet av medeltiden användes kyrkorna som begravningsplats för alla i samhällets översta skikt. Gustav Vasa påpekar i ett förmaningsbrev år 1554 att gravplatserna måste skötas bättre. Vid den här tiden fick ogräs växa fritt, de dödas ben kunde sticka upp ur marken om det ville sig riktigt illa och lösa djur betade bland gravmonumenten. Gravstenar och murar revs och återanvändes på annat sätt. Mycket talar för att brevet inte fick något större genomslag och att vården av kyrkogårdarna i de flesta fallen försumma-

des ända in på 1800-talet. Detta hänger samman med att det länge var själva kyrkorummets som innehöll de mest eftertraktade och påkostade gravplatsen. Gemene mans gravplats ute på kyrkogården ägnades ingen större omtanke.

1700- och 1800-talen

Under 1700-talet hördes allt fler protester mot begravning inne i kyrkorna. Stanken av ruttnande kroppar måste ha varit vedervärdig, och situationen uppfattades som ett sanitärt problem. År 1815 förbjöds bruket att gravlägga de döda inne i kyrkorumen. Eftersom kyrkogårdarna nu togs i bruk igen för alla oavsett socialt ursprung, väcktes så småningom intresset för kyrkogårdarnas utseende till liv. Detta sammanföll med att det så kallade parkidealet började spridas från kontinenten till svenska kyrkogårdar via slott och herrgårdar runt om i landet. Det innebar att trädgårdarna kring herresätena började förses med anlagda gångar och planterade lövträd i rader och alléer. Det var emellertid först under senare hälften av 1800-talet som parkidealet slog igenom helt och fullt på begravningsplatserna runt om i landet.

Parkmodet kom så småningom att förändra kyrkogårdarna fullständigt, från i princip trädlösa ängar med betande djur till väl planerade anläggningar med prydliga gångar, tydliga gravkvarter och lummiga trädrader längs vällagda stenmurar. Än idag präglas merparten av kyrkogårdarna av dessa parkideal, såväl på landsbygden som i staden. Det dröjde dock till slutet av 1800-talet och ibland till och med en bit in på 1900-talet innan det nya modet nådde landsbygden.

På 1700-talet och tidigare placerades gravarna alltid efter ett strikt socialt mönster som var etablerat sedan århundraden. Man använde företrädesvis områdena söder och öster om kyrkan. På landsbygden var kyrkogårdarna indelade på så vis att varje by eller hemman hade sin egen plats. På äldre kyrkogårdar kan man hitta svampformade så kallade gravskillnadsstenar som markerade olika gårdars gravrättsinnehav på kyrkogården. Det mest eftertraktade var att ligga nära kyrkan. De som hade gott ställt kunde sätta upp en huggen sten eller en gravtumba men ofta nöjde man sig med att ett enkelt träkors eller att bara jordkullen utmärkte platsen. Alla kände ju på den tiden till platsen för det egna hemmanets gravar. Längst ut på kyrkogården och längs med muren fick de fattiga och egendomslösa sin sista vila. I norr begravde man brottslingar, och utan-

Längs med den asfalterade gången fram till sydportalen växer lövträd av olika slag; alm, lind och lönn.

för den vigda jorden hamnade »självspillingarna« som tagit sina egna liv.

Indelningen i olika avdelningar för de olika hemmanen slutade att tillämpas successivt under 1700- och 1800-talen. Istället övergick man till att begrava de döda i rad på en ledig plats efterhand. Varv efter varv fylldes på i kronologisk ordning allt eftersom folk dog, och stora gårds- och släktgravar fick flyttas när de stod i vägen.

Vid 1800-talets mitt blev det vanligt att den som hade råd kunde köpa sig en gravplats av församlingen, en familjegrav där make, maka, barn och efterlevande barn med fruar eller män skulle begravas. Detta speglar också samhällets ökande individualisering som skedde i samband med industrialiseringen. Avdelningarna för gårdar och byar luckrades alltså upp och gav istället plats för individuellt utformade gravvårdar. Kyrkogårdarna kom att delas in i ett område med köpta gravar och ett med gravar på rad för dem som inte kunde köpa sin grav. De gravar som inte var köpta kallades för linjegravar, frigravar eller gravar på allmänna linjen eller allmänna varvet. Dessa uttryck var vanliga långt in på 1900-talet. Linjegraven avskaffades i 1964 års gravrättslag.

År 1815 beslutades det att begravingar av hygieniska skäl inte längre fick ske inne i städer och byar och att nya begravningsplatser skulle läggas utanför stads- och bygränserna. Tidigare hade man bara begravt fattiga eller folk som dött i någon epidemi utanför städerna. De stora skillnaderna i sättet att begrava människor beroende på socialt ursprung uppmärksammades också. Det beslutades att alla skulle ha rätt till en egen grav och att ingen längre skulle behöva läggas i en allmän grav på någon fattigkyrkogård. Men för de högre skikten fortsatte det att vara viktigt att uttrycka sin rang också efter döden under lång tid därefter. Stenindustrin utvecklades i snabb takt under 1800-talets senare del och det gick att skaffa sig större och mer exklusiva gravvårdar av sten än tidigare. De påkostade gravanordningarna fick också de mest synliga placeringarna nära gångstråken eller huvudentrén.

Under 1700-talet utvecklades föreställningen att träd hade en renande effekt på marken och luften. År 1805 kom ett påbud om att begravningsplatserna skulle planteras med lövträd. Denna föreställning försvann successivt under 1800-talet, men träden hade kommit

Välklippta häckar av måbär kantar flera av gravkvarteren i den nyare delen av kyrkogården.

till kyrkogårdarna för att stanna. Det är i första hand de inhemska trädarterna som alm, ask, lönn, lind och ek som planterats och som fortfarande dominerar dagens kyrkogårdar i form av trädtrader och -kransar.

Under mitten och slutet av 1800-talet blev det också populärt att plantera träd solitärt på kyrkogårdarna, så kallade gravträd eller vårdträd. Till dessa användes ofta olika hängande arter, vilket ibland kallas sorgeträd och -buskar. De var ett uttryck för tidens romantiska anda då man gärna ville läsa in känslor i naturen.

1900- och 2000-talets kyrkogårdar

De kyrkogårdar vi ser idag har fått sin huvudsakliga form under det sena 1800-talet. Den ganska strama strukturen med murar, trädkrans, klippta häckar och raka prydliga gångar härrör från parkidealet, som beskrivits ovan. Till saken hör också att 1700- och 1800-talens stora befolkningstillväxt ledde till att det blev trångt på många kyrkogårdar. Kvartersuppdelningen utvecklades som ett resultat av detta, och det blev också praktiskt att anordna gångar mellan kvarteren. Tidigare hade det i regel endast funnits riktiga gångar från grindarna i muren till kyrkporten. Kvarteren skapades ofta med hjälp av klippta häckar. En särskild variant är den så kallade rygghäcken som sedan 1920-talet planterats för att skapa arkitektoniska avgränsningar mellan gravarna.

Gravstenarna på den nya kyrkogården är låga och på tidsty-piskt vis ofta asymmetriska

Industrialismens massproduktion av gravstenar samt gjutna kors och staket bidrar också stort till karaktären på dagens kyrkogårdar. Utbudet av gravvårdar att välja mellan växte snabbt under 1800-talens sista decennier och det var inte längre lika dyrt att resa en sten. Samtidigt var det vanligt bland de breda folklagren ända till andra världskriget med enkla vårdar som endast mar-

kerades av ett träkors eller en så kallad gravkulle beväxt med vintergröna.

Under 1900-talet infördes bestämmelser för gravvårdarnas utseende, vilket resulterade i allt mer enhetliga gravkvarter utan utrymme för större variation. I slutet av 1900-talet har många kyrkogårdar försetts med ask- och urnlundar i takt med att allt fler människor kremas efter sin död. Vidare har alla kyrkogårdar påverkats mer eller mindre av kyrkogårdsskötselns rationalisering. Gravramar i sten och infattningshäckar har ofta tagits bort för att göra gräsklippningen enklare och grusade gångar har ersatts av gräsmattor eller mer lättskötta gångar av asfalt eller stenplattor. Under 1900-talets sista årtionden och 2000-talets första decennium har gravstenarna blivit allt mer personligt präglade.

Lagstiftning

Generella krav

När det gäller vissa kategorier av den kyrkliga egendomen ställer staten speciella krav i fråga om förvaltning. I kulturmiljölagens 4 kapitel (se nedan) finns särskilda bestämmelser om skydd för kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Skyddet för dessa sk kyrkliga kulturminnen är oberoende av någon myndighets beslut (KML 4 kap. 1 §). De särskilda skyddsbestämmelserna har sina rötter långt tillbaka i tiden och skall ses mot bakgrund av Svenska kyrkans ställning i det svenska samhället genom århundraden.

De generella skyddsbestämmelserna i 4 kap. KML innebär i korthet att kyrkobyggnader och begravningsplatser byggda eller anlagda före 1940 omfattas av tillståndsplikt, dvs de får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen (KML 4 kap. 3 och 13 §§). Förvaltningen skall präglas av respekt för egendomens och miljöernas särskilda karaktär och antikvariska krav måste beaktas. Tillstånd krävs också för att avyttra, avföra, reparera, ändra eller flytta föremål upptagna i inventarieförteckningen.

Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats

I och med relationsändringen mellan staten och kyrkan, från och med 1 januari år 2000, har pastoraten och kyrkogårdsförvaltningarna själva det stora ansvaret för utformningen av kyrkogårdar, men även ansvar för att förteckningar över inventarier av kulturhistoriskt värde upprättas samt att inventarierna förvaras och vårdas väl. Kyrkogårdsförvaltningen måste vid en väsentlig ändring av begravningsplats, utöver ansökan hos länsstyrelsen, söka bygglov hos den kommunala byggnadsnämnden enligt Plan- och bygglagen för de ärenden som faller utanför den statliga tillsynen enligt KML.

Utöver KML och begravningslagen är det Riksantikvarieämbetet som skall ge närmare föreskrifter för hur vården av de kyrkliga kulturminnena sker (Förordning (1988:1088) om kulturminnen m. m. 22 §). Enligt Riksantikvarieämbetet kan väsentliga förändringar innebära:

- borttagande eller genomgripande ändring av hägnad,
- ändring av material eller färgsättning på anordning inom begravningsplatsen,
- ändring av inredning och konstnärlig ut-

smyckning i ceremonirum samt konstnärlig utsmyckning utomhus med undantag för sådana betydelselösa ändringar som endast avser att tillgodose vissa praktiska behov,

- ändring av vegetationens arkitektoniska och rumsskapande karaktär,
- större ändringar av gravkvarter och gång- eller vägsystem inom gravplatsen,
- ändrad vägbelysning, anläggande eller ändring av elektrisk belysning,
- åtgärder som i sig själva inte är väsentliga men som har betydelse för anläggningens helhetsverkan om de upprepas såsom borttagande av gravramar, staket och dylikt kringgravplatser, ändrad trädvegetation samt ändrad markbehandling inom gravområden.

Ovanstående innebär i praktiken att kyrkogårdsförvaltningen skall söka tillstånd inför fällning av träd i trädkransar inom kyrkogården, ändring eller borttagande av murar, gångar etcetera.

Den sista punkten uttrycker det vanligaste problemet, te vill säga de små förändringar som sker kontinuerligt under en längre tid och som så småningom åstadkommer väsentlig förändring. Problemet grundar sig i ett kortsiktigt tänkande och undviks genom ett långsiktigt, planerat förhållningssätt till den dagliga skötseln av kyrkogården.

Riksantikvarieämbetets rekommendationer

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har till uppgift att ge närmare föreskrifter för hur vården av de kyrkliga kulturminnena sker. Dessa rekommendationer är inte klara i skrivande stund, men det finns ett antal publicerade artiklar i ämnet. I Kulturmiljövård nr 6/1989 ägnas hela tidskriften åt kyrkogårdar och i Inger och Jan Berglunds artikel »Kyrkogården idag och imorgon« skriver de att istället för att betrakta den medeltida kyrkogården som historiska minnesmärken skulle man åter kunna använda den som begravningsplats. De vill dock framhålla att vid fortsatt begravning på dessa kyrkogårdar är det viktigt att ta tillvara och bevara den ursprungliga karak-

tären och att nya gravar måste anpassas till det »gamla mönstret« (s. 12). Även Kulturmiljövård 2/2003 ägnas till stora delar åt kyrkor och kyrkogårdar.

Gravrätt och ändringar av gravvårdar och gravanordningar

Gravvården ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har gravrättsinnehavaren rätt till gravvården. Vill gravrättsinnehavaren föra bort vården, får detta dock inte ske utan upplåtarens medgivande eller utan länsstyrelsens tillstånd om den är kulturhistoriskt värdefull. Medgivande skall lämnas förutsatt att det inte finns risk för att man förfar med gravvården på ett ovärdigt sätt (begravningslag 7 kap. 28 §, se nedan). Står vården kvar längre än sex månader efter att gravrätten upphört och att gravrättsinnehavaren meddelats tillfaller den upplåtaren (vanligen pastoratet). Om en gravanordning av kulturhistoriskt värde har tillfallit upplåtaren ska den i första hand lämnas kvar på den ursprungliga gravplatsen. Om gravvården ändå måste föras bort från sin ursprungliga plats ska den ställas upp på lämplig och därtill avsedd plats inom begravningsplatsen (begravningslag 7 kap. 37 §). Ansökan om borttagande eller flytt av gravvården sker hos länsstyrelsen.

Gravvårdar som har tillfallit upplåtaren faller under benämningen kyrkliga inventarier. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde skall enligt lag förvaras och vårdas väl (KML 4 kap. 6 §). Varje församling är skyldig att föra en förteckning över dessa inventarier. Gravvårdar av kulturhistoriskt värde som har tillfallit församlingen skall tas upp i inventarieförteckningen. I förteckningen ska det även stå var föremålet förvaras om det rör sig om en plats utanför kyrkan. Utöver att församlingen själva kan anse att gravvårdar är av kulturhistoriskt intresse och föra upp dem på inventarie-listan, har länsstyrelsen rätt att besluta om att föremål tas upp i förteckningen (KML 4 kap. 10 §). När det rör gravvårdar med kulturhistoriskt värde krävs det tillstånd från länsstyrelsen i följande fall:

- För att avyttra en gravvård
- För att föra av den från förteckningen
- För att reparera eller ändra en gravvård. För mera obetydliga reparationer krävs inget tillstånd. De skall dock utföras så att vårdens kulturhistoriska värde inte minskar.
- Flytta gravvården från den plats där den sedan gammalt hör hemma (KML 4 kap. 9 §).

Om det finns allvarlig fara för att en värdefull gravvård skadas har länsstyrelsen rätt att vidta åtgärder för att skydda eller vårda den. Detta ska i så fall ske i samråd med stiftet eller privata ägare. Man kan ta upp gravvårdar av kulturhistoriskt intresse, som fortfarande är i privat ägo, i inventarieförteckningen. I så fall krävs inte länsstyrelsens tillåtelse för ovanstående punkter.

Kyrkogårdens naturmiljö

Begravningsplatserna är i dag välskötta parkanläggningar av högt kulturhistoriskt värde, där kulturhänsynen i allra högsta grad är gällande (KML 4 kap. 11 och 13 §§). En felaktigt utförd vårdinsats eller beskärning kan döda eller allvarligt skada en växt och därmed förändra hela karaktären på begravningsplatsen. Därför är det viktigt att erfarna personer anlitas för besiktningar och ändringar.

Miljöbalken (1998:808) ger möjligheten att särskilt skyddsvärda mindre markområden, såsom kyrkogårdar med trädkrans och till exempel stengärdesgårdar, kan förklaras som biotopskyddsområden (MB 7 kap. 11 §). I förarbetet till miljöbalken listas områden som avses som biotopskyddsområden, till exempel alléer, av lövträd i enkel eller dubbel rad som består av minst fem vuxna träd längs en väg eller i ett öppet landskap, eller stenmurar i jordbruksmark, som har eller haft hägnadsfunktion för jordbruk eller annan funktion (1998:1252, se nedan).

Skötselråd

Kulturminneslagen säger att såväl kyrkogården som helhet och enskilda gravvårdar skall vårdas och underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskas eller försvansas. Ett kontinuerligt underhåll förebygger större komplikationer och är en ekonomisk vinning på sikt.

Syftet med alla åtgärder på en gravvård är givetvis att förlänga gravvårdens livslängd. Därför är det viktigt att vården anpassas till gravvårdens karaktär. Väsentligt för all skötsel är de förebyggande åtgärderna som minskar risken för skador orsakade av påväxt av växter och mikroorganismer eller genom sura nedfall. Den synliga skadan är oftast ett resultat av flera samverkande nedbrytningsfaktorer och visar sig i form av sprickor, avflagningar, bompartier (luftfickor), deformationer, sandning/pulverisering eller stenbortfall.

Viktigt för förståelsen av begravningsplatsen är att en äldre gravvård skall behandlas så att vårdens ålder tydligt framgår. Det är med andra ord viktigt att de spår som tiden lämnat efter sig bevaras. Vid rengöring och reparation av vårdar äldre än 100 år eller som har högt kulturhistoriskt värde är det lämpligt att en konservator anlitas, såväl för rådgivning och för reparationsåtgärderna som för upprättande av vårdplan för de kulturhistoriskt värdefulla vårdarna.

Bergarter

Det är stor skillnad på olika stensorters motståndskraft mot vittring och skador. De mjukare sedimentära bergarterna som sandsten, kalksten och marmor vittrar lättare än den hårda graniten på grund av de mjukare bergarternas lager med olika hårdhet och porositet. Varje vård skall behandlas och rengöras utifrån den specifika bergartens egenskaper.

Gravstenar från 1800-talets mitt och tidigare är med få undantag huggna i mjuka bergarter som kalksten och sandsten. Den hårdare graniten blev vanlig först under andra halvan av 1800-talet då det blev möjligt att industriellt bryta den. Förutom granit, gnejs och diabas förekommer även marmor, skiffer och täljsten i gravvårdarna. I sällsynta fall förekommer också gravanordningar som gjutits i betong.

Allmänna åtgärder

Mycket av det viktiga arbetet med gravvårdarna ligger i den allmänna tillsynen. Sten är ett sprött material och

därmed mycket känsligt för mekanisk påverkan i form av slag och stötar. Enkla åtgärder som betyder mycket

för gravvårdarnas bevarande är att dels vara försiktig när större fordon skall manövreras så att vårdarna inte tar skada, och att markera gångvägar tydligt så att besökare inte i onödan kliver på hällar. Att dagligen vara vaksam på vårdarnas tillstånd genom att ta bort regnvatten och snö från hällar och tumbor, sopa bort löv och nedfallande grenar, och kontrollera så att inte ojämnheter och sättningar bildas under liggande hällar, betyder på längre sikt att gravvårdarna får finnas kvar som de unika objekt de är. Om något inträffar som behöver åtgärdas skall åtgärderna ske omgående, dels för att minnet av att det skett ofta bleknar snabbt och att exempelvis avslagna bitar skall fästas tillbaka på exakt rätt plats. Graffiti är lättare att få bort när skadan är färsk.

Mekaniska skador

Förankringsjärn som rostade är en vanlig orsak till skadade gravanordningar. Ett viktigt arbete är att byta ut eller rostskyddsbehandla de korroderande förankringsjärnen. När järnkramlorna rostar expanderar järnet och stenen den är infogad i sprängs sönder. Att byta dessa förankringsjärn mot rostfritt stål betyder mycket för framför allt tumbornas och hällarnas fortlevnad på kyrkogårdarna, men är också viktigt ur säkerhetssynpunkt. Vid byte är det viktigt att ta hänsyn till hur järnen är fästade och hur de är utformade. Detta bör dokumenteras både ur teknikhistorisk synvinkel men även då järnen i framtiden kan hjälpa till att datera tumborna tidsmässigt eller härleda dem till olika gravföretag etc.

Sättningar på tumbor och liggande hällar kan orsaka sprickbildning och materialbortfall. Vid en stabilisering och upprättning av konstruktionen bör en konservator kontaktas om huruvida en fuktspärr skall placeras under sidohällarna. Att kapillärt avskilja stenen från markfukten kan i förlängningen vara klokt. Metoder för arbetet bör diskuteras med antikvarisk kontrollant och konservatorer.

Rengöring

Behöver gravvårdens rengöras och i så fall varför? Hur ren bör den bli? Att rengöra en vård för att den skall bli vackrare har inte första prioritet om objektet klassats som kulturhistoriskt värdefull. Rengöringen bör istället ske för att kunna skapa sig en förståelse för objek-

tet, att kunna tolka en inskription eller en skulptural relief, och för att förlänga livslängden på gravvården.

Vid hårdare smutsning och behov av större ingrepp bör en konservator kontaktas för rådgivning och eventuellt utförande. Enklare rengöring sker med mycket vatten, mjuka borstar och inget eller minimalt med rengöringsmedel. Vid all våtrengöring gäller att man ska använda rikligt med vatten och skölja ofta. Grus och små partiklar kan annars repa stenytan. Detta är extra viktigt vid rengöring av polerade ytor som repas lätt.

Metoden för rengöringen skall anpassas efter vad som skapat smutsen. En så begränsad användning av kemiska medel (rengöringsmedel, biocider etc) på vårdarna som möjligt är att rekommendera, på grund av att olika bergarter tar åt sig medlet olika och att vissa bergarter kan reagera med lösningen och i värsta fall lösas upp och ytan förstöras. Nedan följer en kort redovisning av vad man kan göra för att ta bort olika smutsningar samt vilka förebyggande åtgärder de kan kräva.

Biologisk påväxt

Biologisk påväxt upplevs av många som misspyrdande och kan göra inskriptioner svårlästa. Vissa lavararter är också aggressiva mot stenen genom att de löser upp yt-skiktet och får mineralkornen att lossna. Lavar och alger håller också fukt, vilket kan bidra till frostsprängning.

Alger

Alger trivs bäst i fuktiga skuggrika miljöer och förekommer på begravningsplatser oftast på stenytor som vetter mot norr eller under skuggande träd. Algerna är oftast gröna och upplevs som fuktiga vid beröring. En sten som rengjorts från alger återkoloniserar snabbt om den inte hålls torr.

Mossor och gräs

Stenar som inte rengjorts på länge eller på liggande stenar där jod kan samlas i fördjupningar är goda grogrunder för mossor och gräs. Det är ofta enkelt att avlägsna mossor och gräs och återväxten sker inte speciellt snabbt om jord och fukt fickor hålls rena.

Lavar

På stenarnas ytor kan lavarna se ut som tunna skorpor. Under ytan fäster lavarna sig med rötter (hyfer) som tränger in i stenen. Vid rengöring är det ofta endast

Kraftigt lavangripen. Lavar som dessa är svåra att få bort på djupet utan att stenen skadas.

skorpan som kan avlägsnas. De kvarvarande rötterna ger därför ofta upphov till nytillväxt inom ett par års tid.

På skadade delar eller på mjuka stensorter ska endast varmt vatten och mjuka borstar användas. För att öka vätningen av stenen kan några droppar diskmedel tillsättas tvättvattnet. Riktigt hårda lavar kan mjukas upp genom att stenen under någon vecka står insvept i våta tygsäckar och plast. Några droppar ammoniak i vattnet bidrar också till att mjuka upp lavarna. Därefter kan stenen rengöras med mjuk borste och rikligt vattensköljning.

Mer avancerade rengöringsmetoder bör utföras av erfarna hantverkare eller stenarbetare. Vårdar med mycket höga kulturhistoriska värden bör rengöras av konservator.

Kemiska skador

Svavelhaltiga luftföroreningar kan omvandla ytan på kalkhaltiga stenar till kemiskt gips. Denna så kallade gipskrusta är ofta svart och bubblig och återfinns på ytor i regnskugga (exempelvis att statyer får svarta ögonhål och svarta »slöjor« under utskjutande delar).

Gipskrusta är komplicerat att avlägsna och bör överlämnas till konservator.

Rengöringspreparat i handeln innehåller ofta medel som kan verka frätande eller skadligt på annat sätt på stenar varför dessa medel avråds helt från att användas. Exempelvis är den ofta använda rengöringssubstansen kaliumhydroxid, eller lut, starkt basiskt och frätande samt saltbildande. Medel med denna substans i kan föra in salter i porösa stenar eller i hårdare stenars sprickor som när de torkar utvidgas och som kan orsaka saltsprängning av stenen.

Stearin och sot

Marschaller och ljus kan ge olika typer av skador. De kan ge sotränder och stearinstänk och heta marschaller som ställs på stenen kan vintertid orsaka söndersprängning av stenen. Marschaller och ljus skall alltid placeras i stadiga ljushållare eller lyktor och placeras så att de inte kan välta. Stearinstänk är svåra att avlägsna helt. Allt synligt stearin skrapas bort med plast- eller träverktyg. På porösa stenar kan stearin som trängt in i stenen till viss del lösas upp med kemiskt ren bensin och sedan sugas upp med läskpapper. Stearinet kan även värmas till flytande form med varmluftspistol och sugas upp med läskpapper. Sotränder avlägsnas torrt med suddgummiliknande produkter i samråd med konservator.

Järn- och kopparmissfärgning på sten

Metaller oxideras av vatten och luftens syre och reagerar sedan med stenen. Det ger gröna eller rostbruna missfärgningar som framträder tydligast på ljusa kalkhaltiga stenar men även på hårdare bergarter.

Förebyggande åtgärder

För att undvika missfärgningar skall man i möjligaste mån skydda metallen från oxidation. Skyddet sker genom kontinuerligt underhåll med ommålning av järndetaljer eller genom att byta ut rostande järndubb och förankringsjärn till sådana i rostfritt stål. Kopparmissfärgningar är svåra att förebygga eftersom metallen inte behandlas och man får i de flesta fall acceptera missfärgningen

Rengöring

Rengöring av järn- och kopparmissfärgningar bör utföras först efter samråd med konservator. I vissa fall måste rengöringen utföras av konservator, särskilt när vårdens kulturhistoriska värde är högt.

Graffiti och klotter

Klotter eller graffiti är ofta gjort med sprayfärg eller tusch innehållande mycket finkornigt pigment som tränger in i stenens porer. Har kyrkogården utsatts för klotter ska man kontakta en klottersanerare snarast, då materialet är enklare att avlägsna ju färskare det är. Vid saneringen kan försvagade, imålade eller förgyllda partier påverkas varför en konservator bör kontaktas för rådgivning. Har någon av de kulturhistoriskt intressanta vårdarna på kyrkogården utsatts bör en konservator kontaktas före saneringen för rådgivning.

Förebyggande åtgärder

Vid misstanke att vårdar kan utsättas för klotter eller om det redan har hänt bör utsatta stenar eller murar klotterskyddas. Klotterskydd utförs av saneringsfirmor. Lämpligaste klotterskyddet för sten är att en hinna av vax eller annat material påförs stenen och som vid sanering avlägsnas tillsammans med klotret. Polerade stenar av granit eller annan hård bergart kan ge ett märkbart förändrat utseende varför dessa stenar kan saneras med lösningsbaserade klotterborttagningsmedel.

Symboler – ikonografi

Symboler i vår omgivning kommer till inom ramen för en gemensam verklighetsuppfattning och de har förekommit på gravstenar sedan lång tid tillbaka. Under andra halvan av 1800-talet användes på gravvårdarna ett flertal kristna symboler men i och med industrialismens inträde började även icke kristna symboler användas, såsom lagerkransar, franska liljor och stjärnor. Den icke religiösa symboliken anknyter ofta till yrkesutövning. Efterkrigstiden och särskilt 1950-talet medförde en återkomst för den sakrala formen på gravvårdarnas symboler.

Under 1970- till 90-talen har en slags privatreligiös symbolik vuxit fram med naturen som främsta inspirationskälla. Tallar i soluppgång över vatten, fåglar och betande rådjur förekommer i dessa meditativa motiv där den moderna människans dröm om naturen träder fram tydligt.

Nedan redovisas ett urval av de symboler som ofta förekommer på västgötska kyrkogårdar. För vidare fördjupning i ämnet rekommenderas följande verk:

- Cooper, J. C., 1995, *Symboler: en uppslagsbok*, övers: Margareta Eklöf och Ingvar Lindblom, Forum, Stockholm.
- Dahlby, F., 1963, *De heliga tecknens hemlighet. Symboler och attribut*, Verbum kyrkliga centralförlaget, Stockholm.
- Kilström, Bengt, I., 1983, *Bild och symbol i Guds hus*, Proprius, Stockholm.

Gravvårdarnas symboliska utformning

- Avbrutna kolonner eller stenar i allmänhet: det avbrutna livet, livets kortvarighet och snabbt skövlade skönhet.
- Pelare: Sanningens stödjelare och grundfäste. Avbruten pelare är en icke-kristen dödsymbol som pekar på det avbrutna livet.
- Gravvårdar formade som ekar: Styrka och uthållighet.
- Ringkors: ett latinskt kors med en cirkelbåge mellan korsarmarna som till skillnad från hjulkorset går utanför cirkelbågen. Ringkorset

restes ofta på en plats där ett våldsdåd ägt rum eller framför en gård för att skydda den mot olyckor.

Vilket väderstreck graven är placerad mot har stor betydelse:

- Öster: Frälsningens väderstreck. De döda lades med ögonen riktade åt öster, mot paradiset.
- Söder: Ljusorten, varifrån herren kommer.
- Norr: mörkrets ort där demonerna härskar.
- Väster: Nattens ankomst, världens afton. Demonernas, dödens och den yttersta domens väderstreck.

Den vita duvan symboliserar den kristna själens eviga vilan

Djursymboler

- Duva: Den heliga andes viktigaste symbol. Återges ofta med korsgloria och omgiven av strålar. En duva på gravstenen symboliserar den kristna själen, som gått till den eviga vilan.
- Bi: Hopp, oskuld, odödlighet och uppståndelse men även fliten och jungfrulighetens symbol. Symboliserar även medlemmarna i kyrkan som samlar in livets söta frukter.

- Fisk: symbol för människan. Kristus är fisken och lärjungarna hans små fiskar, därför dopvattnet.
- Fjäril: dess tre stadier symboliserar treenigheten.
- Fågel: fågel flygande ur sin bur symboliserar själen som flyr sitt jordiska fängelse.
- Orm: vishetssymbol.
- Svala: Mariafågeln men även en symbol för Kristus.

Symboler från växtriket

- Blommor på gravsten: En evig vår, det kristna hoppet.
- Järnek: Symbol för Jesu lidande och korsfästelse.
- Pinjekotten: fruktbarhetssymbol.
- Ros: Kristus och hans dygder.
- Trädet: symbol för uppståndelsen och evigt liv. Ett avbrutet träd symboliserar det avbrutna livet.
- Vinrankan: uppståndelsesymbol.

Ljuset och elden som symboler

- Evighetslampan/oljelampan: andens ljus. Vi lever i Kristi frälsnings ljus. Lampan är också en viktig judisk symbol för döden och tänds som minne av den döda.
- Facklan: Neråtvänd symboliserar den livets utsläckande, odödligheten. Ingen kristen symbol.
- Ljus: dödsljuset symboliserar att den döde är redo att möta Kristus.

Föremål som symboler

- Hästskon: anses bringa lycka och symboliserar himlavalvet med öppningen nedåt. Är öppningen uppåt symboliserar den helvetet.
- Kalken: symboliserar Jesu grav. En kalk på en prästs gravsten symboliserar hans eller hennes ämbete.
- Krona: Livets krona, tillsammans med palmbladet (segerens palm) symboliserar ett evigt liv.
- Skeppet: Symbol för Kristi kyrka: Kristus styr skeppet, de troende är besättningsmännen. Masten är korset, seglet är tron, drivkraften är anden, Guds ord kompassen, hoppet ankaren, bönen ankarkättingen och Guds trofasthet ankargrunden.
- Timglaslet: tidens flykt, det snabbt flyende livet. Vanlig symbol sedan 1700-talet.
- Uppslagen bok placerad på en stubbe: enhet mellan natur och kultur.
- Urna: sorg och saknad. Med flammor symboliserar den det nya livet som följer efter döden. Är den draperad syftas på begravning och död.
- Vågskålen: symbol för domen.

Himlakroppar

- Stjärna: exempelvis morgonstjärnan: En åttauddig stjärna är kristusstjärnan, sinnebild för fullkomlighet och oändlighet. Stjärnan med strålar under symboliserar Betlehemsstjärnan. Den sexuddiga stjärnan, hexagrammet eller Davidsstjärnan, symboliserar judendomen.

Kristna symboler

- Hjulkorset: Segerkorset.
- I. N. R. I.: inskriptionen på Jesu kors:

J(esus) N(azarenus) R(ex) J(udaeorum): Jesus från Nasaret, judarnas konung.

- Korset: uppståndelsesymbol. De tre korsen på Golgata: död.
- Kristusmonogram: IHC/IHS:
Monogrammet lanserades under 1400-talet och tolkades då som:
  - I(esus) H(ominum) S(alvator): Jesus människornas frälsare, eller
  - I(n) H(oc) S(igno vinces): i detta tecken skall du segra, eller
  - I(n) H(oc) S(alvus): i detta finnes frälsning.
  - I(esus) H(omo) S(anctus): Jesus den heliga människan.
  - I(esum) H(abemus) S(ocium): vi hava Jesus som följeslagare (Jesuitisk tolkning)
- IC: J(esu)s
- IR: Jesus Redemptor, Jesus Frälsaren.
- IS: Jesus Salvator, Jesus Frälsaren.
- Pentagram: Med spetsen uppåt betyder det att man anropar himlen, pekar spetsen neråt betyder det att man åkallar den undre världen. Pentagrammet förekommer ofta som avväjningssymbol på husgeråd, dörrar, väggar, hus och så vidare. De onda demonerna skulle fångas eller oskadliggöras med hjälp av pentagrammet.
- Ring: världsalltet och oändligheten och fulländningen.
- Treenigheten: antalet tre står för treenigheten, till exempel heter tre cirkelbågar som skär varandra trinitas: trefaldigheten. Trepasset (också kallat trifolium) används ofta som dekoration men ger i vissa fall även stenen dess form, är ett stiliserat treklöverblad som symboliserar treenigheten och dess hemligheter.
- Ängel med barn i famnen: skyddsängel, dödsängel – ofta på barngravar i form av alabasterrelief efter den danske skulptören Bertel Thorvaldsen och som fogades in i granit- eller marmorstenar.

Gällstads kyrkogård ur ett historiskt perspektiv

På flygfotot från 1947 över Gällstad så är väg 157 på gång att byggas.

Gällstads socken

Gällstads socken är belägen sydost om Ulricehamn kring Bystads- och Rännavägssjön. Sockennamnet skrevs på 1300-talet *Gelstadhum*.

Socknens geografi präglas i norr av ett höglänt, kuperat och skogsbevuxet område. Socknens södra del ligger lägre och är uppodlad i trakterna kring Gällstads samhälle och i trakterna söder därom. Den tidigaste bebyggelsen har av fornlämningarna att döma varit koncentrerade till socknens södra del, samt till området kring Rännavägssjön. Gällstad är idag en socken präglad av småindustri, främst inom textilbranschen. En industri framvuxen ur traktens starka hantverkstraditioner och protoindustri. Bland annat tillverkades kvarnstenar och kardor.

Under 1800-talets andra hälft växte bleckslageriet fram som en viktig näring. Tiden från mitten av 1860-talet och fram till 1950-talet kan betecknas som bleckslageriets tidsålder

Kring industrierna har tre samhällen vuxit fram: Torsbo i slutet av 1800-talet och Gällstad och Rännaväg under 1930–1940 talen.

I socknen växte under 1800-talet, liksom på andra håll, en omfattande torp- och backstugebebyggelse fram, vilken idag till stora delar har försvunnit. Socknens bebyggelse utanför tätorterna är huvudsakligen från slutet av 1800-talet och 1900-talets första decennier. Den är bäst bevarad i trakten kring Boarp och Närarp i nordost samt i Torsbo i söder.

Ungefär så här trodde man att den gamla kyrkan från 1731 såg ut.

Översiktlig historik över kyrkan

Gällstads och Södra Säms kyrka byggdes 1824 och ersatte då en äldre kyrka från 1731. På platsen hade det funnits ytterligare en kyrka innan.

Kyrkan i Gällstad liksom den i grannsocknen Södra Säm var i dåligt skick i början av 1800-talet och i behov av reparation. Man beslöt då att riva båda kyrkorna och satsa på en gemensam.

Kyrkan uppfördes efter ritningar av arkitekten Johan Carlberg vid Kungliga Överintendentsämbetet och byggmästare var A. Lönnerberg. Först 1833 rappades kyrkans fasader av en murarmästare Nyman från Böne. Tornet färdigställdes 1843 och då anskaffades också ett förgyllt kors av koppar att kröna det med. Trappan invid kyrkans huvudingång i väster, som till stor del utgjordes av gamla gravstenar, revs 1959 och en ny trappa uppmurades efter ritningar av Boråsarkitekten Harald Eriksson. Den yttre trappan som gick ut i vägbanan togs bort 2012 då den ansågs vara en trafikfara. I den inre trappans fasad murades äldre gravstenar in. På fotot från 1900 så är gravhällen från 1600-talet inmurad i kyrkomuren.

Kyrkogårdens historia

När kyrkogården i Gällstad anlades vet man inte men troligen i början av 1800-talet. Det finns inga kartor eller dokument från den tiden bevarade. I den södra delen av nuvarande kyrkogård låg fram till 1899 Gällstads kyrkoherdebostad. År 1898 revs den och byggdes på den plats där den nuvarande prästgården ligger, strax söder om församlingshemmet.

På den äldsta bilden från 1900 så är kyrkogården väldigt gles. På fotot ser man bara ett fåtal gravvårdar, den med smidesstaket samt några närmast kyrkan i kvarter

På häradskartan från 1890 ser man sockencentrat i Gällstad med skolhus och post och bank samt kyrkoherdebostaden som då låg inne på kyrkogården. Källa: lantmäteriet

Foto av kyrkan år 1900 Källa Vänersborgs museum

Flygfoto av kyrkogården 1954 Källa Vänersborgs museum.

6. I övrigt så har kyrkogården en ängsliknande karaktär med ett fåtal stora lövträd.

Begravningsplatsen utvidgades under 1800- och det tidiga 1900-talet åt norr och söder och 1926 så fylldes kyrkogården ut så att markytan blev jämn. I mitten på 1950-talet så utvidgades kyrkogården åt öster. På ett flygfoto från 1954 så har häckplanteringen påbörjats.

På flygfotot ser man också att de flesta gravvårdar på kyrkogården har gravramar, dessa har i stort sett försvunnit, finns bara någon enstaka kvar. Gällstads kyrkogård har haft förvånansvärt få grusgångar, de som syns på flygfotot från 1954 finns fortfarande kvar fast de är plattlagda. Trädkransen har också glesats ut.

En minneslund anlades år 2001 i öster och 2012 anlades en askgravlund i närheten av minneslundan.

Gällstads kyrkogård idag

Allmänt

Gällstads kyrkogård ligger på fastigheterna Gällstad 1:2, 1:3, 1:77 och 1:152.

Kyrkogårdens avgränsning och disposition

Kyrkan är belägen på den nordvästra delen av den äldre kyrkogården. Kyrkogården är inhägnad av en kallmur, som i väster fungerar som stödmur. Öppningar med smidesgrindar tillverkade år 1883 flankerades med enkla stenstolpar finns i norr och söder. I den västra muren i höjd med kyrkans huvudingång finns grindar i järnsmide med årtal 1838. Vitputsade stenstolpar flankerar denna grind. En trädkrans med främst lindar, men även med lönn- och almträd löper runt kyrkogårdsmuren. Förutom trädkransen löper en låg allé från södra grinden till kyrkans södra port, men i övrigt finns inga träd på kyrkogården.

Gravkvarteren är gräsbevuxen och gångsystemen är omväxlande grusade och belagda med betongplattor. En asfalterad gång löper från sydportalen till grindpartiet i söder. Lövfällande häckplanteringar indelar gravkvarteren på kyrkogårdens östra del. Vissa större gravvårdar med grusfyllning och smidesstaket finns.

En ekonomibyggning med vaktmästarkontor finns i en souterrängbyggnad i anslutning till den norra kyrkogårdsmuren. Källarvåningens gjutna fasader är gråmålade, i övrigt är byggnaden brädfodrad med vitmålad locklistpanel och den har ett valmat sadeltak med betongpannor.

Gravvårdarna

Gravvårdarna på Gällstads kyrkogård har ett åldersspann på mer än fyrahundra år. De äldsta gravvårdarna är de gravhällar eller fragment av gravhällar som står lutade mot den södra muren samt är inmurade i trappan i väster. Flertalet av dessa är från 1600-talet. Sannolikt har dessa gravhällar legat inne i en äldre kyrkbyggnad men togs tillvara när kyrkan revs. På några av gravhällarna kan man se delar av klädedräkter och vapen och på den största hällen kan man avläsa årtal 1610. Den äldsta gravvården, förutom gravhällarna från 1600-talet är en liten rest sten av gnejs från 1692.

På den äldsta kyrkogården; i kvarteren 3 och 6 finns flera vårdar från 1800-tal, varav några av så hög ålder som tidigt 1800-tal. Detta innefattar vårdar i kalksten

Gravhällar som är inmurade i trappan i väster

Den 3,5 meter höga gravstenen med inbuggen drakslinga syns vida omkring.

Bröderna Edvard och Thure Andersson dog samma år endast fyra och sex år gamla.

och gjutjärn, som var typiska material att framställa gravvårdar i innan tillverkningen helt industrialiserats. Den mest anmärkningsvärda gravanordningen på kyrkogården finns i kvarter 3.

Det är en ovanligt stor gravvård i nationalromantisk stil dekorerad med drakslinga. Gravvården är den enda i sitt slag i pastoratet.

På Gällstads kyrkogård finns också flera gjutjärnskors så kallade treklöverskors. Gravvårdstypen förekommer huvudsakligen under tiden 1860–1880. Enstaka kors uppträder in på 1890-talets slut.

Treklöverkors av mindre storlek förefaller ha använts som gravvårdar över barn och yngre personer under slutet av 1800-talet. I kvarteret 5 på kyrkogården finns två mindre kors av typen treklöver där två bröder är begravda.

Gravvårdarna på den äldre kyrkogården är nästan samtliga placerade i östvästlig riktning, med undantag för några i kvarter 2. De ger ett blandat uttryck med såväl höga som låga anläggningar med få grusgravar. De flesta gravvårdar härrör från 1920–2000-talet.

Kvarteren norr om kyrkan, kvarteret 1 och 2 har glea rader med gravvårdar, antagligen beroende på att man tagit bort flest gravvårdar där.

Den nya delen av kyrkogården är indelad i tio kvarter samt ett kvarter med gravvårdar längs med muren som avdelar nya och gamla kyrkogården och ett längs med muren i öster. I den nya delen finns också en minneslund samt en askgravlund.

Vad gravvårdarna berättar om bygden

Gravvårdarna på Gällstads kyrkogård berättar sammantaget en rik historia om trakten, dess invånare och näringar under de senaste århundradena. Via gravvårdarnas inskriptioner skildras såväl samhällets utveckling och struktur som olika stilinfluenser genom tiderna. Samtidigt är bilden av samhället väldigt skev eftersom den i stora delar endast visar på historien för dem vars efterlevande hade råd att resa en gravvård. Det var först mot 1900-talets mitt som i stort sett alla hade råd att skaffa en gravsten, före dess markerades gemene mans grav i regel endast med en gravkulle eller sandad yta, ibland planterad med någon perenn som till exempel vintergröna. Merparten av 1800-talets och det tidiga 1900-talets befolkning har inte lämnat något bestående alls efter sig i form av inskriptioner på stenar och kors. Detta gäller särskilt kvinnor, barn och mindre bemedlade ur de lägsta sociala klasserna såsom torpare och backstugusittare. De kvinnor som nämns gör det undantagslöst som maka mor eller syster. På Gällstads kyrkogård finns det ovanligt nog sex stycken *lärarinnor*, en *barnmorska*, en *läkare* samt en *kyrkväkterska*. En av de kändaste var Ada Nilsson, född på Toarps säteri i Södra Säms socken. Hon utbildade sig till läkare och blev en förgrundsgestalt inom den tidiga kvinnorörelsen och förespråkade bland annat preventivmedel, vilket var förbjudet fram till 1938. Hon var också medlem i Fogelstadgruppen med bland annat Kerstin Hesselgren och Elin Wägner

Annars är det relativt få titlar på Gällstads kyrkogård,

trots dess storlek. Den vanligaste titeln är *hemmansägarellantbrukare*. Att kyrkan haft stor betydelse avspeglas i, att ett flertal gravvårdar representeras av *kontraktsprost*, *kyrkvårdar*, *klockare* och *kyrkoherdar*. I många fall med påkostade ståndsmissiga gravar. Rätts- och militärväsendet företräds på kyrkogården av titlar som *kaptan* och *Kongoveteran* och utbildningsväsendet i sin tur av *magistern* och *lärarinnan*. 1900-talets industrialism speglas genom titlar som *fabrikören*. Utöver ordet *Familjegrav* finns några gravvårdar med gårds- eller bynamnet bevarat, till exempel namnen *Kvarnhult*, *Götåkra* och *Björkebacka*.

En av få gravvårdar med smidesstaket. Kontraktspresten Thomeus var en viktigt person i Gällstad.

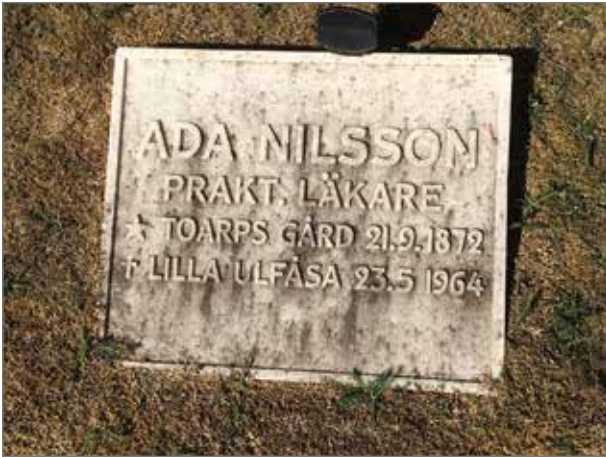
Johanna fick överta kyrkoväakteriet efter sin far.

Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning

Gällstads kyrkogård är högt belägen på en äldre kyrkoplats. Den nuvarande kyrkan som byggdes 1824 ersatte en äldre kyrka från 1731. På kyrkplatsen har tidigare legat ytterligare en kyrka.

Kyrkogården är utvidgad vid två kända tillfällen, första gången under 1800- och det tidiga 1900-talet åt norr och åt söder. År 1926 utfördes en utjämning och av planing av kyrkogården och vid mitten av 1950-talet skedde en utvidgning i öster. Det innebar att en ny del med modernare organisering tillkom. Denna del innehåller kvarteren 13–25 idag, och har modernare gestaltning med rygghäckar och gravvårdar i raka, enkla rader.

Den äldsta kyrkogården omfattar kvarteren 3–6, det är även här samtliga gravvårdar som är utvärderade som kulturhistoriskt värdefulla är belägna. Kyrkogården omgärdas av en kallmur i samtliga väderstreck förutom mot norr. Innanför muren växer en trädkrans som saknar några tidigare träd. Denna består av varierande trädslag, bland annat lönn och alm.

Ada Nilsson utbildade sig till läkare och genekolog.

Mejeristen F.W. Johansson startade det första mejeriet i Gällstad i början av 1900talet.

Mjöltnare var inte en ovanlig titel i Gällstad.

Två gravvårdar med småskollärarinnor, båda var verksamma i Södra Säms skola.

En av många bleckslagare i Gällstad, bedrev egen verkstad fram till 1940-talet.

En av de äldsta gravvårdarna på kyrkogården.

Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling

Allmänt om urvalet

Vilka gravvårdar har då ansetts besitta kulturhistoriska värden på kyrkogården? Urvalskriterierna framgår under rubrikerna nedan. I några fall har en av ett flertal likartade stenar valts ut som representant för en hel kategori stenar. De gravvårdar som föreslås bevaras har delats in i tre kategorier:

1. Gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden

Till denna kategori räknas i princip alla gravvårdar som kommit till före år 1900, och gravvårdar som är av avgörande betydelse för kyrkogårdens karaktär som helhet. Här ingår också mycket ovanliga gravvårdar, gravvårdar som är av mycket högt konsthistoriskt intresse och gravvårdar med mycket speciella inskriptioner.

2. Gravvårdar med höga kulturhistoriska värden

Kännetecknande för dessa är att de är betydelsefulla för helhetsmiljön, att de är tidstypiska och hantverksmässigt, tekniskt och/eller konsthistoriskt värdefulla. Här hamnar även gravvårdar med intressanta inskriptioner som även omfattar till exempel titel och/eller gårdsnamn.

3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt intresse som är lämpliga att återanvända

Kriterierna för dessa är samma som för kategori två men där den mer kortfattade inskriptionen utan titel/yrke eller gårdsnamn föranlett möjligheten till återvinning.

Ett område där gravvårdarna har sammanhållen karaktär har ringats in på gravkartan. Detta innehåller gravvårdar med bevarade grusgravar. Gravvårdarna i detta områden ska bibehållas.

Kriterier för återanvändning

Återanvändning kan ske genom att en ursprunglig inskription slipas bort och ersätts eller att den täcks med till exempel en textförsedd metallplatta. Ursprunglig dekor på gravvården ska bevaras liksom eventuella stenramar. Nya inskriptioner bör utföras på ett sådant sätt att de stilmässigt stämmer överens med gravvårdens tidstypiska utseende.

Gravvården bör om möjligt inte flyttas från sin ursprungliga plats. Om den måste flyttas från sin plats bör den flyttas till ett område med gravvårdar från samma tidsperiod.

I »Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar« rekommenderas att en speciell symbol, till exempel recyclingpilarna, sätts på sidan av stenen för att markera att det är en gammal sten som återanvänts. I samma skrift står det också att »Vid återupplåtelse av gravplats på vilken det finns en värdefull gravvård kan huvudmannen behålla gravvården och teckna avtal med den nye gravrättsinnehavaren om att få hyra/disponera gravstenen. Huvudmannen och den nye gravrättsinnehavaren bör teckna avtal om dispositionsrätt till gravvården«.

Riktlinjer för vård av murar och grindar

Generella vårdåtgärder för

murar, grindar, staket med mera

Genom att årligen utföra en enkel inspektion av murar, grindar och staket och skriva ned upptäckta skador kan underhållet planeras och många, på sikt dyra, reparationer undvikas.

Checklista för återkommande vårdåtgärder

- Vegetation nära murar och staket hålls undan för att undvika att fukt binds, med frostsprängning eller röta som följd.
- Om vegetationen är artrik skall slåttern ske med skärande redskap, helst lie, under traditionell slåttertids i juli–augusti.
- Buskar, sly och annan hög växtlighet invid
- stenmurarna röjs så att stammar och rotsystem inte skadar eller rubbar murarna.
- Avverkning och röjning utförs med fördel under sommaren, då skott och löv innehåller mest näring och röjningen därför blir mest effektiv.
- Rot- och stubbskott från borttagna träd och buskar röjs bort årligen.

- Sättningsprickor i murar hålls under uppsikt. Ökar de i omfattning? Uppstår nya sättningar eller sprickor?
- Utrasade stenar i murar läggs tillbaka. Instabila stenar säkras för att förebygga skador hos lekande barn.

Vid underhållsåtgärder och reparationer skall följande iakttas

- Traditionella material och metoder skall användas, till exempel linoljefärg vid målning av grindar och staket.
- Arbeten skall utföras av personer med kunskap och erfarenhet av arbete i kulturhistoriska miljöer.
- Kontakta länsstyrelsen för anvisningar och råd när en ändring eller större vårdinsats ska göras. För vissa åtgärder måste tillstånd sökas hos länsstyrelsen.

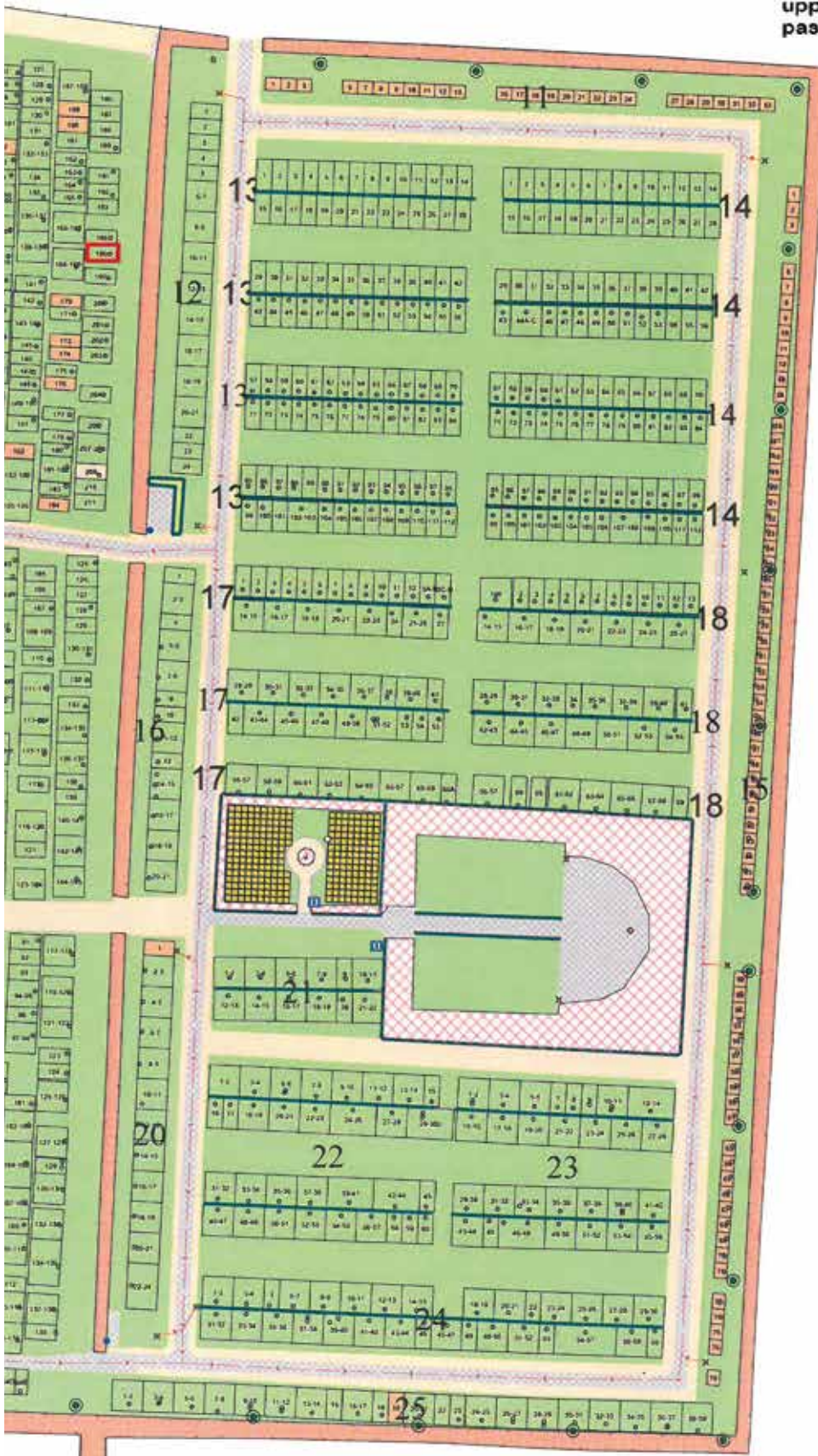
Kulturhistoriskt värdefulla objekt samt skadeinventering

Gravkarta

- Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde
- Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

Baserat på en karta upprättad av Ulricehamns pastorat 2017-08-17

Förteckning över gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden

Bild	Gravn	Årtal	Beskrivning	Inskription
	01_59 kulturgrav	1890	Liggande gravvård av gjutjärn i form av en uppslagen bok, upphöjd text	Minne åt Johanna Lundström Född den 5/8 1816 död den 19/7 1890
	03_30-31	1881	Treklövers-kors i gjutjärn, upphöjd text	Anders Kjellström 18 27/4 30 18 22/6 81
	03_94-96	1899	Mycket hög grovhuggen bautasten av röd granit. Inhuggen drakslinga	S.S.R.V Nils Englund 1798- 1878 Kristina Englund 1824- 1899 S.S.R.V Dottern Elfri- da 1847-1926 Dottern Ellen 1864- 1933
	03_196	1926	Medelhög rest gravvård av finhuggen svart diabas, polerad dekor i form av kors, stjärna och inskriptionsfält	Kyrkväkterskan Johanna Pet- tersdotterf. 5/8 1851 d. 24/6 1926 Gällstad

Skador	Åtgärder och råd om vård.	Foto	Bedömningskriterier
Partiell korrosion	Rengörs från korrosion och färg. Därefter rostskyddsbehandling och ommålning. Åtgärdsförslag upprättas av metallkonserverator.	1. 1_59	Unik gjutjärnsvård i form av en bok. En av de äldsta gravvårdarna på kyrkogården, kvinnograv
Biologisk påväxt Korrosion och flagnande färg	Rengörs från alger, korrosion och färgflagor. Därefter rostskyddsbehandling och ommålning. Åtgärdsförslag upprättas av metallkonserverator	2. 3_30-31	Tidstypisk, en av
		3. 3_94-96	Karaktärsskapande gravvård genom sin storlek, pastoratet, nationalromantisk.
		4. 3_196	Ovanlig titel, kvinnograv

Förteckning över gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden

Bild	Gravn	Årtal	Beskrivning	Inskription
 	05_59-60	1875	Två låga gjutjärnskors av treklöverstyp, upphöjd text	Edvard Andersson f. 26 jan 1871 d. 5 oct 1875 Thure Andersson f. 23 apr. 1869 d. 14 sept. 1875
	05_61-64	1964	Liten liggande sten av marmor , upphöjd text	Ada Nilsson Prakt. Läkare Torarps gård 21/9 1872 Lilla Ul-fåsa 23/5 1964
	06_13a	1692	Liten mossbevuxen sten av gnejs, inskription på ena sidan och på baksidan ett kors	IHS APS 1692
	06_13b		Litet järnkors utan inskription	

Skador	Åtgärder och råd om vård.	Foto	Bedömningskriterier
Biologisk påväxt Korrosion och flagnande färg	Rengörs från alger, korrosion och färgflagor. Därefter rostskyddsbehandling och ommålning. Åtgärdsförslag upprättas av metallkonserverator	5. 5_59-60	Ovanliga gravvårdar genom sin storlek, barngravar
		6. 5_61-64.	Kvinnograv, Titel, personhistorisk
		7. 6_13 a	Hög ålder, placering nära kyrkan, ovanlig gravtyp
Biologisk påväxt Korrosion och flagnande färg	Rengörs från alger, korrosion och färgflagor. Därefter rostskyddsbehandling och ommålning. Åtgärdsförslag upprättas av metallkonserverator	8.6_13b	Hög ålder, ovanlig gravtyp, placering nära kyrkan

Förteckning över gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden

Bild	Gravn	Årtal	Beskrivning	Inskription
	06_52-53	1881	Stående medelhög gravvård i marmor, inskription på båda sidor	A. Jacobsons familjegrav 1811-1881 Klockare i Gällstad i 50 år
	06_100-101	1832	Medelhög rest gravvård av finhuggen röd kalksten	Här hvilar Lieutenanten vid Elfsborgs kongl. Reg.te wälborne herr Fridolf Björnberg född den 24 november 1799 död den 25 december 1832 »Ej jordisk som hans sällhet stå han lefver nöjd och lugn han dör förvissad att i Jesu namn få slutas i sin faders famn«
	06_102-103	1839	Medelhög rest gravvård av finhuggen grå kalksten. Överdelen kröns av akroterier dvs skulpturornament huggna i ett stycke	Här förvaras stoftet af majoren och riddaren af kongl. Svärdsorden wälborne herr Axel Mat. Björnberg född 22 october 1791 död 31 october 1839 »Omhägna med nattliga friden den trötte o graf i din gömma när natten en gång är förliden skjall herren sin afbild ej glömma«
	06_106	1852	Treklöverskors i gjutjärn vars armar avslutas med genombruten dekor, upphöjd text, dekormotiv i form av en sörjande kvinna vid korsets fot	Kronolänsman J Andien 17 dec 1801 död 4 nov, 1852 Sv. PS 277 v. 3,4,5,6

Skador	Åtgärder och råd om vård.	Foto	Bedömningskriterier
Biologisk påväxt	Rengörs. Åtgärdsförslag upprättas av stenkonservator	9.6_52-53	Ålder, material, yrkestitel, lokalhistoriskt intressant
Biologisk påväxt	Rengörs. Åtgärdsförslag upprättas av stenkonservator	10.6_100-101	Hög ålder, titel, material, personhistoriskt intressant, inskription
Biologisk påväxt	Rengörs. Åtgärdsförslag upprättas av stenkonservator	11.6_102-103	Hög ålder, titel, material, personhistoriskt intressant, inskription
Biologisk påväxt Korrosion och flagnande färg Sprucken sockel	Rengörs från alger, korrosion och färgflagor. Därefter rostskyddsbehandling och ommålning. Sockel åtgärdas. Åtgärdsförslag upprättas av metallkonservator (ser även över stenskada)	12.6_106	Hög ålder, titel, tidstypisk, bibelvers

Förteckning över gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden

Bild	Gravn	Årtal	Beskrivning	Inskription
			<p>15 st. gravhällar och fragment placerade mot södra muren. Troligen från 1600-talet, några med inskription Nio gravfragment sammanlagt från tre porträtthällar. Dessa är inmurade i trappan till den västra ingången</p>	<p>Landshövding Axel Olofsson Drake död 1632 hans hustru Elisabeth Larsdotter död 1616 och Elsa Hansdotter död tidigast 1650</p>
	<p>09_15-22</p>		<p>grusgrav med smidesstaket, högrest kors i svart diabas på hög sockel, fyra liggande gravvårdar intill varav två är i form av uppslagna böcker</p>	<p>Kontraktspastor teol. Dr Herman Ragnar Thomeaus 1/8 1842- 25/9 1915 Gällstads pastorats herde i 30 år Carolina Sofia Thomeaus född swalander 27/8 1842- 16/5 1926 Tacksamma församling- ar reste vården</p>

Skador	Åtgärder och råd om vård.	Foto	Bedömningskriterier
Diverse skador. Bäst med en ordentlig översyn av stenkonservator	Åtgärdsförslag upprättas av stenkonservator		Hög ålder
			En av få grusgravar med smidesstaket, lokalhistorisk person, yrkestitel

Förteckning över gravvårdar med höga kulturhistoriska värden

Bild	GgKv/grav.nr	Årtal	Beskrivning	Inskription
	05_47-48	1914	Hög obeliskformad gravvård i röd granit med pyramidformad topp, dekor i form av ett kors	Andreas Larsson f 1821, död 1905, Anna Larsson f 1834 död 1914
	05_49	1908	Medelhög sten i svart diabas med polerad framsida ojämnt avslut upptill	Magister J M Fridholm 1840-1908 Tacksamma lärjungar reste vården
	05_50-57		Mycket hög obelisk formad gravvård, nersänkt text runt om på sockeln	Rundqvists familje-grav S.A.R 1869-1887, J Rundqvist 1822-1889 S.A.R 1856-1924 ,Sven R. 1793-1888
	06_54	1904	Liggande gravvård i svart diabas . Nersänkt text	Karolina Jakobsson 16/8 1844- 16/9 1904 saknad av släkt och vänner

Skador	Åtgärder och råd om vård.	Bedömningskriterier
		<p data-bbox="651 506 938 533">Tidstypisk, karaktärsskapande</p> <p data-bbox="651 891 1023 918">Yrkestitel, stenhuggarplakett, tidstypisk</p>
		<p data-bbox="651 1279 995 1305">Krafterskapande gravvård, tidstypisk</p>
		<p data-bbox="651 1760 943 1787">Ovanlig utformning, kvinnograv</p>

Förteckning över gravvårdar med höga kulturhistoriska värden

Bild	GgKv/grav.nr	Årtal	Beskrivning	Inskription
	06_73	1913	Liggande rektangulär sten nersänkt text	F.d Barnmorskan Mathilda Engwall 1830-1913
	07_71		Medelhög rest sten med inskriptionstavla i svart polerad diabas, dekor i form av en blomma	Ida Larsson 1864-1935
	07_112-113		Hög obeliskliknande sten i grå granit. Nersänkt text	Johannes Larsson 1820-1899 hans hustru Anns Lisa larsson 1829-1873 Anns Lisa Larsson 1829-1873
	08_12-13		Hög obelisksformad sten i svart diabas på hög sockel, nersänkt text, dekor i form av lönnlöv	Kyrkvärden C W Nilsson 1849-1908 Amanada Charlotta Nilsson 1851-1922

Skador	Åtgärder och råd om vård.	Bedömningskriterier
		Yrkestitel, kvinnograv, lokalhistorisk person
		Kvinnograv, tidstypisk dekor
		Obeliskformad sten , karaktärsskapande, tidstypisk
		tidstypisk, yrkestitel

Förteckning över gravvårdar med höga kulturhistoriska värden

Bild	GgKv/grav.nr	Årtal	Beskrivning	Inskription
	08_65-79		Hög obelisk-liknande sten i svart polerad diabas på hög sockel. Intill gravvården finns åtta liggande stenar.Gravvården omges av en svart stenram	Fabrikören R.W.O Per Johan Andersson 1830-1909
	08_129-130		Grusgrav med stenram, gravvården omges av två stenkrukor,medelhög spetsig gravvård, dekor i form av kors och växtornamentik	August Olsson 12/3 1855- 2/1 1925 hans hustru Amanda Olsson 17/2 1853-15/9 1951
	09_15-22		grusgrav med smidesstaket, högrest kors i svart diabas på hög sockel, fyra liggande gravvårdar intill varav två är i form av uppslagna böcker	Kontraktsprost teol. Dr Herman Ragnar Thomeaus 1/8 1842- 25/9 1915 Gällstads pastorats herde i 30 år Carolina Sofia Thomeaus född swlander 27/8 1842- 16/5 1926 Tacksamma församlingar reste vården

Skador	Åtgärder och råd om vård.	Bedömningskriterier
		Tidstypisk karaktärsskapande gravvård, yrkestitel
		En av få grusgravar på kyrkogården, tidstypisk sten med dekor
		En av få grusgravar med smidesstaket, lokalhistorisk person, yrkestitel

Förteckning över murar, grindar, gångar, armaturer med mera

Foto	Objekt	Beskrivning	Status
	Trappa i väster	Monumentaltrappa, nedtill flankerad av två putsade kolonner. Ett trapplopp nerifrån som vid ett vilplan delas i dubbla motstående trapplopp. Övre delen av trappan hör till kyrkan och beskrivs inte här.	<p>Trapporna är generellt i gott skick. Några fogar har släppts i vilplanet där en sten förskjutits något.</p> <p>Trappsteg och vilplan ligger helt i våg och saknar avrinning. Stående vatten orsakar kraftig algpåväxt.</p>
	Grindstolpar i väster	Murade och putsade kolonner med kvadratisk bas. Kolonnerna har spritputsade fyllningar i väggfälten och är avtäckta med tältbrutna plåttak med toppspiror.	Kolonnerna flyttades ned vid en trappombyggnad 2012. De har puts av flera olika generationer och sammansättning. Omfattande putsläpp på kolonnernas bas och sprickor i övriga delar. Oklart om grundläggningen är tillräcklig. Takspirorna sitter inte fast ordentligt.
	Grind i väster	Tvådelad svartmålad smidesgrind i fyrkantsjärn med svängda överstycken som hänger mellan två kolonner. Grindarna har årtalet 1838 och dekorativa cirklar monterade upptill. Grindarna är lackerade med industrilack.	Flagnande lack, påväxt av lavar och alger.
	Grindar och stolpar i norr och söder	Stenstolpar med vacker lavpåväxt. Grindar i svartmålat smide med årtalen 1883 upptill.	Grindarna ställs undan vintertid för snöröjningsframkomlighet. De har därför inte kunnat besiktigas i sin helhet. De är målade med traditionell färg som har visst rostgenomslag.
	Mur i norr från ekonomibyggnad till norra grinden.	Kallmurad midjehög fältstensmur. Delvis stödmur mot kyrkogården som är något högre.	<p>Några av stenarna skjuter ut på murens insida.</p> <p>Mycket påväxt på muren</p>

Åtgärdsbehov	prio
Komplettering av fogar i vilplanet	3
Undvik användning av salt	Å
Överväg omläggning med fall på stegen.	1
Tvätta regelbundet bort påväxt som gör trappan hal.	Å
Säkerställ att kolonnerna står stadigt. Ta ner gammal puts och puts om kolonnerna. Tänk på att putsade ytor är känsliga för slag och skrap. Överväg att fälla in en stenlist nederst som skydd mot snöskyfflar etc.	1
Se också till att takspiorna sitter fast.	1
Blästring för att få bort industrilacken, rostskyddsbehandling och målning med linolfärg.	2
Kolla upp eventuellt garanti sedan tidigare åtgärd (pga dåligt underarbete)	1
Grindarna stålborstas rena från rost, rostskyddsmålas och slutmålas med linolfärg.	2
Knuffa in lösa stenar.	2
Rensa muren från jord och påväxt.	2

Förteckning över murar, grindar, gångar, armaturer med mera

Foto	Objekt	Beskrivning	Status
	<p>Mur mellan norra och västra grinden.</p>	<p>Kallmurad midje- till brösthögt mur i fältsten. I väster stödmur mot kyrkogården.</p>	<p>I norr stora block i muren. Bredvid dessa vid cykelställ kalvar muren ut något.</p> <p>En större utkalvning rakt norr om kyrkans vapenhus.</p> <p>Några meter norr om västra trappan tycks muren vara ombyggd och sakna förband med intilliggande mur.</p>
	<p>Mur åt väster mellan västra och södra grinden</p>	<p>Kallmurad brösthögt stödmur främst av fältsten. Delvis även bearbetad sten.</p>	<p>Jord tränger ut ur muren i norra ändan. Flera utbuktande partier.</p>
	<p>Södra murens äldre del i väst.</p>	<p>Midjehögt fältstensmur avtäckt med mindre sten.</p>	<p>Muren i gott skick, enstaka skol- och byggstenar tränger ut. Avtäckningen har delvis fått gräspåväxt. En större sättnings utanför servicestationen mitt på muren.</p>

Åtgärdsbehov	prio
Justera muren vid cykelstället.	2
Undersök orsaken till kalvning norr om vapenhuset. Har det samband med vattenledning som går under muren här? Lägg om del av muren när orsaken utretts.	1
Säkerställ att muren inte trillar ut där förband saknas. Lägg eventuellt om detta parti med bättre förband till intilliggande delar.	2
Behöver delvis läggas om av erfaren stenläggare.	2
Bevaka utbuktningar för att avgöra om mer akut åtgärd krävs.	Å
Justera lösa och utträngande stenar.	Å
Rensa avtäckningen från gräs, löv och jord.	Å
Undersök sättningens orsak. Kan vara bortmurknande stubbe, men sättningen kan också vara orsakad av eventuell skadad vattenledning. Fyll upp marken och lägg eventuellt om den skadade muddelen.	1

Förteckning över murar, grindar, gångar, armaturer med mera

Foto	Objekt	Beskrivning	Status
	Mur mellan gamla och nya delen av kyrkogården	Knähög fältstensmur. I söder delvis stödmur mot väst som är den äldre kyrkogårdsdelen.	Murens västra sida är delvis rasad på två ställen i södra ändan. Eventuellt har blommor planterats i muren som tycks vara fylld av jord där. I norra ändan en mindre utkalvning.
	Södra murens nyare del åt ost	Knähög stödmur mot åkern utanför kyrkogården.	I gott skick. En skada i marken på utsidan påverkar muren.
	Östra muren	Brösthög fältstensmur delvis som stödmur mot kyrkogården som är något högre än marken på utsidan.	Tre stora skador ungefär i höjd med minneslundens norra sida. Två kalvningar utåt och en kollaps inåt. Några stenar från toppen har trillat ur och ligger i gräset. Detta orsakas av barn som leker, eller klättrar över muren för att hämta bollar. Enstaka stenar har skjutits ur muren.
	Norra muren	Fältstensmur, delvis stödmur mot kyrkogården. Muren skyddas mot skolgården av ett nätstaket.	Mur och staket är i gott skick.

Åtgärdsbehov	prio
Lägg om den rasade delen av muren och rensa muren från jord. Justera utkalvande stenar.	1 Å
Rätta till sänka i marken. Undvik att köra med tunga fordon ovanför muren.	3 Å
Undersök om skadorna är relaterade till gravarna innanför muren. Vid skadorna finns på insidan gravar från 2013 och 2015. Delar av muren behöver läggas om eller säkras så att utskjutande stenpartier inte riskerar att rasa ner på lekande barn. Nedfallna stenar läggs tillbaka. Ta även reda på och lägg tillbaka uttrillade skolstenar så att byggstenarna ligger stadigt.	1 Å
Lirka tillbaks utskjutande stenar och skol- och kilstenar.	Å

Förteckning över murar, grindar, gångar, armaturer med mera

Foto	Objekt	Beskrivning	Status
	Lyktstolpar	Lyktarmaturer av gjutgods på rörstolpar. Lyktorna har cylindriska blåsta glas och står utplacerade utmed gångstråk över hela kyrkogården.	Stolparna har färg som täcker dåligt och armaturerna har en del rost nedtill. Flera stolpar och armaturer har kraftig algpåväxt på metall och smutsade glas.
	Ljusbärare i minneslund.	Fristående ljusbärare i form av stor lykta på trefot.	Rostanlupen.
	Vashållare i minneslund	Vashållare i marknivå av pulverlackerad metall.	Rostig.

Åtgärdsbehov	prio
Tvätta bort alger från stolpar och rengör glas.	3
Måla om stolpar och armaturer.	3
Renoveras och målas	1
Målas om.	1

Förteckning över murar, grindar, gångar, armaturer med mera

Foto	Objekt	Beskrivning	Status
	Kors i minneslund	Kraftigt kors i cirkelsågad ek på gjutet fundament. Troligtvis betsat och oljat. Toppen täckt av kopparbleck.	Påväxt av alger och lavar. Träet saknar impregnering.
	Bänkar	Bänkar av olika typ. Stål och gjutjärnsstativ med sittbrädor av trä.	Bänkarna förådsställs över vintern och har ej besiktigats.
	Asfalterad gångväg	På kyrkogården finns flera typer av gångar. Huvudgången från södra grinden mot kyrkan är asfalterad och i gott skick.	Gott skick. Sträckan används som skolväg.
	Gångar med singel och betongplattor	Stora stråk på kyrkogården är belagda med singel innanför en låg kantsten. Dessa gångar har försetts med två rader av betongplattor á ca 50cm.	Flera sönderkörda plattor utmed kyrkan. Övriga sträckor uppvisar rörelser i plattorna som ligger ojämnt på flera ställen.

Åtgärdsbehov	prio
<p>Tvättas rent och oljas in med mörk tonad träolja.</p> <p>Därefter oljning vid behov årligen</p>	<p>1</p> <p>Å</p>
<p>Målning vid behov.</p>	<p>Å</p>
<p>Prioriterat stråk, används som skolväg. Ingen åtgärd behövs.</p>	<p>Å</p>
<p>Lägg tillrätta och ersätt trasiga plattor. På längre sikt bör plattorna tas bort och gångarna täckas med hårdpackat grus, liknande ytan i askgravlunden.</p> <p>Framkomlighet på de gångar som används som skolväg bör prioriteras.</p>	<p>1</p>

Förteckning över murar, grindar, gångar, armaturer med mera

Foto	Objekt	Beskrivning	Status
	<p>Gångar belagda med singel</p> <p>Gångar med betongplattor.</p>	<p>På kyrkogården finns också gångar med bara singel.</p> <p>Gångar av betongplattor finns på ett par sträckor i kanten av kyrkogården men främst fram till askgravlunden och minneslunden.</p>	<p>Gott skick</p> <p>Bra skick. Gången mot gravlundarna är dock för smal för en person som går med ledsagare</p>
	<p>Gång i askgravlund</p>	<p>Packat grus med stenmjöl.</p>	<p>Gott skick. Samtliga gångar till askgravlund och minneslund är för smala. Det är inte möjligt för en person som behöver hjälp av ledsagare att komma fram. Gången till askgravlunden t ex är bara 80 cm bred.</p>
	<p>Gångytor i minneslund</p>	<p>Markbeläggning av mörk spräckt natursten.</p>	<p>Markstenen ligger ojämnt.</p> <p>Spår efter gräsklippare som genar över planteringarna ut ur minneslunden.</p>

Åtgärdsbehov	prio
Ersätts eventuellt med hårdpackat grus.	
Överväg om det går att bredda gångytan mot askgravlunden och minneslunden.	2
Överväg om det går att bredda gången mot askgravlunden.	2
Justering av marksten.	2
Överväg om det går att bredda gången in i minneslunden.	2
Komplettera plantering så att gräsklippare inte kommer fram över planteringen.	2

Förteckning över murar, grindar, gångar, armaturer med mera

Foto	Objekt	Beskrivning	Status
	Trädkrans	Utmed kyrkogårdsmuren står ett flertal ståtliga lindar och någon lönn. Träden är främst placerade på murens insida, men några står på utsidan.	God
	Servicestationer	På kyrkogården finns några servicestationer med marksten av betong, vattenpost, soptunnor och omålade stålräcken med plats för vattenkannor samt vashållare.	Betongstenen ligger något ojämnt, och något räcke lutar. Vattenposternas pvc-rör behöver målas om.
	Elstolpar	I den nyare kyrkogårdsdelen västra ända sitter elstolpar i trä med jordfelsbrytare, en- och trefasuttag.	Trefasuttagen har trasiga lock, stolparna lutar.

Åtgärdsbehov	prio
	Årlig över- syn
Lägg om stenläggningen, räta upp stolpar och räcken och måla om vattenposterna.	3
Reparera eller hellre byt till stadigare stolpar med uttag och brytare bakom lucka. Typ motorvärmarruttag.	2

Relevanta lagtexter

Utdrag ur Lag (1988:950) om kulturminnen med mera

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

Kyrkobyggnader och kyrkotomter

3 § Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.

I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1995:560).

Kyrkliga inventarier

6 § Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl. Lag (1999:304).

---

9 § I fråga om ett föremål i förteckningen, som inte ägs av någon enskild person eller släkt, krävs tillstånd från länsstyrelsen

1. för att avyttra det,
2. för att avföra det från förteckningen,
3. för att reparera eller ändra det, eller

4. för att flytta det från den plats där det sedan gammalt hör hemma.

Länsstyrelsen får, i fråga om första stycket 3 och 4, ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder åtgärden. Villkoren får avse hur åtgärden skall utföras samt den dokumentation som behövs.

Tillstånd krävs inte för mera obetydliga reparationer. Sådana reparationer får inte utföras så, att föremålets kulturhistoriska värde minskas. Lag (1999:304).

10 § Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet får besikta kyrkliga inventarier.

Länsstyrelsen får också besluta att ett föremål skall tas upp i förteckningen.

Om det finns allvarlig fara för att ett föremål skadas, får länsstyrelsen tills vidare ta hand om det eller vidta någon annan nödvändig åtgärd för att skydda eller vårda det. Innan en sådan åtgärd vidtas, skall samråd ske med stiftet och, om föremålet ägs av någon enskild, med denne. Lag (1999:304).

Begravningsplatser

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

Beredskapsförberedelser

15 a § Svenska kyrkan och dess organisatoriska delar skall vidta de beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Lag (1999:942).

Ersättning till Svenska kyrkan

16 § Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.

Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Riksantikvarieämbetet skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet. Länsstyrelsen skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Lag (1999:304).

Ingripande för att åstadkomma rättelse

17 § Länsstyrelsen får förelägga den som är ansvarig för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne att vidta rättelse eller avbryta pågående åtgärder för att säkerställa efterlevnaden av föreskrifter och beslut enligt detta kapitel. Ett sådant föreläggande får förenas med vite.

I de fall som avses i första stycket får länsstyrel-

sen i stället hos kronofogdemyndigheten begära särskild handräckning enligt lagen (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning mot den som ansvarar för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne. Lag (1999:304).

Utdrag ur Förordning (1988:1 188) om kulturminnen med mera

Kyrkliga kulturminnen

19 § Till kyrkliga inventarier som avses i 4 kap. 6 § lagen (1988:950) om kulturminnen m. m. hör bl. a. äldre skrudar, rökelsekar, kärl, böcker, altartavlor, kors och krucifix, dopfuntar, andra målningar och konstarbeten, avlatsskrin, förvaringskistor, fattighössor, ljuskronor och ljusstakar, epitafier, vapensköldar, banér, sorgfanor, vapen, rustningar, votivskepp, kyrkklockor, musikinstrument samt vissa äldre gravvårdar.

---

22 § Närmare föreskrifter för verkställigheten av 4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m. m. meddelas av riksantikvarieämbetet.

Utdrag ur Begravningslag (1990:1 144)

1 kap. Definitioner

1 § I denna lag avses med

- begravningsverksamhet: de olika åtgärder som har direkt samband med förvaltningen av allmänna begravningsplatser,
- församling: församling eller kyrklig samfällighet inom Svenska kyrkan,
- huvudman: församling inom Svenska kyrkan eller kommun som skall anordna och hålla allmänna begravningsplatser för dem som är folkbokförda inom ett visst geografiskt avgränsat förvaltningsområde,
- begravningsplatser: områden eller utrymmen som är behörigen anordnade för förvaring av avlidnas stoft eller aska och som har tagits i anspråk för detta ändamål, främst kyrkogårdar eller andra gravområden, minneslundar, kolumbarier eller urnmurar,
- allmänna begravningsplatser: sådana begravningsplatser som är anordnade av

församlingar, av kommuner eller annars av det allmänna,

- enskilda begravningsplatser: andra begravningsplatser än allmänna,
- gravrätt: den rätt som uppkommer när en bestämd gravplats på en allmän begravningsplats upplåts av den som förvaltar begravningsplatsen till någon för gravsättning,
- kremering: förbränning av stoftet efter en avliden person,
- gravsättning: placering av stoft eller aska inom en bestämd gravplats och placering eller utströende av aska i minneslund eller på någon annan plats än begravningsplats,
- gravanordningar: gravvårdar och andra gravöverbyggnader, stenramar, staket eller andra liknande anordningar på en gravplats. Lag (1999:306).

2 kap. Begravningsplatser

Gravkarta, gravbok, gravregister

5 § För varje allmän begravningsplats skall upprättas en gravkarta och föras gravbok eller gravregister enligt föreskrifter som meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

7 kap. Gravrätt

Utövande av gravrätt m.m.

1 § Gravrätten får utövas bara av den som i gravboken eller gravregistret är antecknad som innehavare av gravrätten.

När gravrättsinnehavaren har avlidit, får dock den som ordnar med gravsättningen utöva de befogenheter som tillkommer en gravrättsinnehavare och som har samband med gravsättningen av den avlidne.

2 § Gravrätten får inte pantsättas eller utmätas.

Gravrättsinnehavarens ansvar för gravplatsen

3 § Innehavaren av gravrätten skall hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

Upplåtelse av gravrätt

4 § En gravrätt får upplåtas till en juridisk person bara om det finns särskilda skäl för det.

5 § En gravrätt får upplåtas för viss tid, minst 15 och högst 50 år, eller för alltid.

Upplåtelse för alltid gäller bara så länge gravplatsen utgör en del av en allmän begravningsplats.

6 § Om någon upplåtelse tid inte har bestämts, varar upplåtelsen i 25 år.

7 § Upplåtaren skall utfärda gravbrev till bevis om att gravrätten upplåtits.

Förnyelse av upplåtelse

9 § När upplåtelse tiden för gravrätten går ut, har gravrättsinnehavaren rätt till en ny upplåtelse, om

- gravplatsen är väl vårdad,
- upplåtelsen inte medför något synnerligt men för begravningsplatsens ändamålsenliga ordnande och skötsel, och
- gravrättsinnehavaren dessförinnan har anmält att han vill få upplåtelsen förnyad.

10 § I god tid innan upplåtelse tiden går ut skall upplåtaren underrätta gravrättsinnehavaren om förutsättningarna för en ny upplåtelse.

Gravanordningar m.m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

27 § Innan en gravanordning sätts upp, skall upplåtaren pröva om den är sådan att den kan tillåtas.

28 § När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande.

Medgivande skall lämnas, om det inte finns risk för att man förfar med gravanordningen på ett ovärdigt sätt.

29 § Gravplaner får inte pantsättas eller utmätas.

Ändringar på gravplatsen

30 § Upplåtaren får göra ändringar på gravplatsen bara om gravrättsinnehavaren medger det.

Ändringar som är nödvändiga för att tillgodose kraven på miljöskydd, hälsoskydd och arbetarskydd får dock genomföras, även om gravrättsinnehavaren motsätter sig ändringen.

31 § Om skador måste förebyggas, har upplåtaren rätt att genast genomföra nödvändiga åtgärder på gravplatsen. Gravrättsinnehavaren skall snarast därefter underrettas om åtgärderna.

Gravrättens upphörande

32 § Gravrätten upphör när upplåtelseiden går ut, när gravrätten återlämnas till upplåtaren, när den förverkas enligt 33 § och när den förklaras ha upphört enligt 34 §.

33 § Upplåtaren får förklara gravrätten förverkad, om gravplatsen är uppenbart vanvårdad och gravrättsinnehavaren inte avhjälpel vanvården inom ett år efter det att han har delgetts föreläggande om att sätta gravplatsen i stånd. Föreläggandet skall innehålla upplysning om att gravrätten kan förverkas. En gravrätt får inte förverkas, om det är en myndighet som svarar för gravplatsens vård och underhåll.

34 § Om en allmän begravningsplats helt eller delvis läggs ned eller om det skulle medföra synnerligt men för en begravningsplats ändamålsenliga ordnande och skötsel att ha kvar gravrätter på platsen, får länsstyrelsen besluta att de gravrätter som berörs skall flyttas över till andra platser. Om det inte är möjligt eller om ingen rättsinnehavare begär att få behålla gravrätten, får länsstyrelsen i stället besluta att rätten skall upphöra.

35 § När gravrätten har upphört, gäller om gravanordningar vad som föreskrivs i 28 §.

36 § Det som gravrättsinnehavaren inte har fört bort från gravplatsen inom sex månader efter gravrättens upphörande tillfaller upplåtaren. Om det har uppstått tvist om bortförandet, räknas tiden från tvistens slutliga avgörande.

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Utdrag ur Begravningsförordning (1990:1147)

Gravkarta

3 § På en gravkarta skall med nummer anges samtliga gravplatser inom begravningsplatsen. Äldre gravplatser anges därvid så fullständigt som möjligt. Om det finns en minneslund på begravningsplatsen, skall också den anges.

Utdrag ur Miljöbalk (1998:808)

1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl.

Miljöbalken skall tillämpas så att

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,
2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
3. den biologiska mångfalden bevaras,
4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och

5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.

7 kap. Skydd av områden

Biotopskyddsområde

11 § Regeringen får i fråga om små mark- eller vattenområden som på grund av sina särskilda egenskaper är värdefulla livsmiljöer för hotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda meddela föreskrifter om

1. att samtliga lätt igenkännbara områden av ett visst slag i landet eller i en del av landet ska utgöra biotopskyddsområden, och
2. att en myndighet eller kommun i det enskilda fallet får besluta att ett område ska utgöra ett biotopskyddsområde.

Inom ett biotopskyddsområde får man inte bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd som kan skada naturmiljön. Om det finns särskilda skäl, får dispens från förbudet ges i det enskilda fallet. En fråga om dispens ska prövas av den myndighet som regeringen bestämmer, om dispensen avser ett område enligt första stycket 1, och i andra fall av den myndighet eller kommun som har bildat biotopskyddsområdet.

De åtgärder som behövs för att vårda ett biotopskyddsområde får vidtas av kommunen, om den har bildat området, och i fråga om andra områden av den myndighet som regeringen bestämmer. Innan en åtgärd vidtas ska den som äger eller har särskild rätt till området underrättas särskilt.

Ett beslut som avses i första stycket 2 ska gälla omedelbart även om det överklagas. Lag (2009:1 322).

Förordning (1998:1 252) om områdesskydd enligt miljöbalken med mera

Allmänna bestämmelser

Biotopskyddsområde

5 § Sådana mark- eller vattenområden som anges i bilaga 1 utgör biotopskyddsområden enligt 7 kap. 11 § första stycket 1 miljöbalken.

Länsstyrelsen prövar frågor om dispens enligt 7 kap.

11 § andra stycket miljöbalken som avser sådana biotopskyddsområden.

Länsstyrelsen får besluta om de åtgärder som behövs för att vårda områdena. Förordning (2009:1 328).

Bilaga 1

Biotopskyddsområden som avses i 5 §

1. Allé

Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller det som tidigare utgjort en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden ska till övervägande del utgöras av vuxna träd.

---

4. Pilevall

Hamlade pilar i en rad som består av antingen

a) minst fem träd med ett inbördes avstånd av högst 100 meter i en i övrigt öppen jordbruksmark eller invid en väg där marken mellan pilträden är plan eller upphöjd till en vall, eller

b) minst tre träd, om vallen är väl utbildad, mer än 0,5 meter hög och två meter bred.

Biotopen omfattar trädradens längd med den bredden vidaste trädkronans projektion på marken utgör. Om vallen är bredare än trädkronornas projektion på marken, omfattar biotopen vallen i sin helhet.

---

6. Stenmur i jordbruksmark

En uppbyggnad av på varandra lagda stenar som har en tydlig, långsträckt utformning i naturen och som har eller har haft hägnadsfunktion eller som funktion att avgränsa jordbruksskiften eller någon annan funktion.

Utdrag ur Plan- och bygglag (1987:10)

8 kap. Bygglov, rivningslov och marklov

2 § I fråga om andra anläggningar än byggnader krävs bygglov för att

---

9. anordna begravningsplatser, och

10. väsentligt ändra anläggningar som avses i 1–9.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Aarsrud, Christian. (1996). Begravningsklick och gravvårdar. Vad gravvårdar reflekterar och reflektioner kring gravvårdar. I: Winberg, C., (red.) Kyrkan. Om kyrkobyggare och tro. *Västgöta-Dal 1995/96*. s. 193–230. Vänersborg: Älvsborgs Länsmuseum.

Bengtsson, Rune & Bucht, Eivor (red.). (1992). Kyrkogårdens gröna kulturarv. *Stad & land* nr 103/1992. Alnarp: MOVIUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, SLU.

Berglund, Inger & Berglund, Jan, (1989), Kyrkogården – idag och imorgon, I: Antell, Elina & Hoberg, Birgitta. (red.). *Kulturmiljövård 6/1989*, Tema: kyrkogårdar. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Carlsson, Åke & Hultengren, Svante. (2007): *Kyrkogården – en Noaks ark*. Naturvårdsverket, Svenska kyrkan och Naturcentrum AB. ISBN 978-91-85221-II-0.

Gällstad: knalle-, bonde- och industrisocken. (1986). Gällstad: Gällstads hembygdsfören.

Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar. (2007). Stockholm: Centrala gravvårdskommittén

Kulturhistorisk bebyggelse Ulricehamns kommun 1990: inventeringsrapport (1990). Ulricehamn.

Malmgren, Erik Emanuel (1961). *Frälsegårdar i Sjuhäradsbygden*. Ulricehamn: Ekeskogs bokh. (distr.)

Natursten. 6, Gravvårdar. (1986). Johanneshov: Sveriges stenindustriforb.

Sörensen, Ann-Britt. & Wembling, Mona. (2008). Minnenas trädgård – om kyrkogårdens form och växter. *Stad & Land*, nr 173/2008. Alnarp: MOVIUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, SLU

Värdefulla odlingslandskap i Älvsborgs län, (1994). Vänersborg: Länsstyrelsen i Älvsborgs län 1994:5.

Otryckta källor

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet

Kulturlagret, Vänersborg

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Källor från Internet

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

IN 1764
CARL XV KRÖNT
SVERIGES KONIG
HANS MAJESTÄT
HÄRANVÄNDT
TILL EN NY
KÖRSTÄLLNING
PÅ 1764